

BOLALAR NUTQINI OSHIRISHDA PSIXOLINGVISTIKANING AHAMIYATI

Obloberdiyeva Nozima Bohodirovna

BuxDU Lingvistika o'zbek tili II bosqich magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabgacha va boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq o'stirishning psixolingvistik usuli haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *Bolalar nutqi, tilshunoslar, psixologlar, logopedlar, maktab, ona tili, o'qitishga ixtisoslashgan, o'qituvchilar, tadqiqot ob'ekti, ontolingvistika, yoshlar tilshunosligi va logogenez nazariyasi, psixolingvistika va hokazo.*

Mamlakatimizda kommunikativ kompetentsiyaning ontogenetik rivojlanishi muammosiga gumanitar fanlar olimlarining qiziqishi keying yillarda ortib bormoqda. Bolalar nutqi fanini belgilash uchun turli xil atamalar, jumladan: bolalar nutqi psixologiyasi va bolalar tilshunosligi, nutq, ontolingvistika, yoshlar tilshunosligi va logogenez nazariyasi, psixolingvistika va boshqalar. Biroq, hozirgi rivojlanish bosqichida ontogenez fani nutq faoliyati hali ham mukammal o'rganilmagan tadqiqotlar sifatida namoyon bo'ladi. Psixolingvistika fanining vazifalari, usullari va tadqiqot materiali bo'yicha o'zaro dunyo mamlakatlarida turli ilmiy-nazariy fikrlar bildirilgan. Bu, asosan, bolalar nutqini olimlar tomonidan o'rganilishi, turli ilmiy sohalarga tegishli bo'lgan, ba'zan esa turli fanlar doirasida kechadi. An'anaga ko'ra, bolalar nutqi tilshunoslar, psixologlar, logopedlar va maktabda ona tilini o'qitishga ixtisoslashgan o'qituvchilarning tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Bolalar nutqi fanining rivojlanishidagi ana shunday kuchli rag'bat til fanining so'nggi yigirma yil ichida mamlakatimizda boshidan kechirgan “antropotsentrik portlash” bo'ldi. Antropotsentrik tilshunoslik (neolingvistika) tilshunoslikning tavsifiga unchalik e'tibor bermaydi tuzilmalar, lingvistik shaxsni, ya'ni shaxsni qanchalik o'rganishuning muloqot qobiliyatlarini tadqiq qilishga qaratilgan. Bugungi kunga kelib, neolingvistika noan'anaviy kognitiv-kommunikativ tilshunoslikning turli sohalarini birlashtiradi: psixo-, pragma-, sotsiolingvistika, matn lingvistikasi, diskursiv lingvistika va boshqalar.¹ Neolingvistlar asarlarida nutq ontogenezi juda tez-tez uchrab turuvchi trend mavzu yoki rolini bajaradigan o'quv materialiga aylandi. O'tgan yigirma yil ichida biz an'anaviy bo'lgan ilm-fanning yuzi tilshunoslik deb atalgan, ammo bugungi davrga kelib, bu soha sezilarli darajada o'zgardi. Ayni bu vaqtda lingvistik bilimlar hajmini oshiradigan muhim kashfiyotlar qilindi. Chegaralar konturlari o'zgartirildi, tilshunoslik, uning predmeti haqidagi g'oyalar, uning ichki bo'linmalarining buzilishi, butun eski va mustahkam binosining qayta tuzilishi vujudga keldi. Asosiy sabab, transformatsiya jarayonini boshlagan turtki til fanining umumiy maydoni, ba'zi tilshunoslarning bilimning turdosh sohalariga dadil va g'ayratli bostirib kirishi edi. Tilshunoslik intralingvistik munosabatlarni immanent tavsiflashga qaratilgan fandan endi tilshunoslikka aylanmoqda. Borgan sari qat'iyat bilan hayotga qaytadigan fan o'ziga gumanitar (homo - shaxsdan) bilim sohasi maqomini oldi.

¹ Bondarevich A.A. »Bolalar nutqida morfonologik o'zgarishlar:..Sankt-Peterburg. 2010.b-18-24.

Buning oqibati mamlakatimizda "yangi" tilshunoslikning (lingvistika nutq, psixo-, ijtimoiy-, pragma-, matn lingvistikasi va boshqalar), klassik ritorikaning tiklanishi va uning neo-ritorika negizida shakllanishi, gumanitar bilimlarning amaliy sohasi, ta'sir qilish uchun mo'ljallangan². Bola shaxsining kommunikativ kompetentsiyasini shakllantirish bo'yicha muhim muammolarni o'rganish boshlandi. Natijada katta fandagi ilmiy makonni endi ontolingvistika egallab turibdi, Nutq ontogenezini, bolaning vositasiga aylanish jarayonini o'rganish

alohida muhim soha hisoblanadi. Inson nutqining rivojlanish qonuniyatlarini bilish faqat nazariy jihatdangina emas, balki, men aytgan bo'lardim, milliy ahamiyatga ega. Har ota-ona, o'qituvchi, maktab o'qituvchisi, psixolog, nutq terapevti, murabbiy, universitet o'qituvchisi, doktori va boshqalar. shart (bu so'zni ta'kidlayman - shart) qobiliyatning shakllanishi qanday sodir bo'lishini odatda bilishi kerak. Bola, o'smir, yoshlar muloqot qilish uchun bu jarayon shakllanayotgan shaxsning intellektining rivojlanishi bilan qanday bog'liq? Bunda bolaning atrofidagi odamlarning roli qanday? Ular nima yordam berishi mumkinligini bilishlari kerak. Uning normal, to'liq oqimini rag'batlantirish va nima nutq evolyutsiyasiga xalaqit berish mumkin? Bu holatlardan psixolingvistika, lingvistik bilim qutqarishi mumkin, uning kelajakdagi hayotida katta muammolardan kichik odam. sog'lom, barkamol avlodni, mamlakatimizning kelajagi fuqarolari avlodini voyaga yetkazishda ontopsixolingvistika gumanitar fanlarga tanish bo'lgan vazifani bajaradi:

-turli yoshdagi odamlar o'rtasida ko'prik quradi, yordam beradi

-otalar va bolalarning abadiy muammosini hal qilishda jamiyat.

-Vatanimizda, tom ma'noda ko'z o'ngimizda, o'z oldiga ilmiy va fuqarolik vazifalarini qo'ygan markazlar:

-shakllanayotgan shaxsning nutqi va tafakkuri rivojlanishining ma'lum qonunlarini o'rganish, uning lingvistik shaxsiga ta'sir qilish mexanizmlarini izlash.

Keyingi yillarda Moskva, Saratov, Samara, Voronej, Orel, Taganrog, Kemerovo, Tomsk, Vladivostok katta ontolingvistika maktabi bo'lib, unda xuddi "ilmiy Makka"da bo'lgani kabi, nutq ontogenezi bo'yicha mutaxassislar fikr almashish uchun oqib kelishgan.

Keyingi yillarda Moskva, Saratov, Samara, Voronej, Orel, Taganrog, Kemerovo, Tomsk, Vladivostok katta ontolingvistika maktabi bo'lib, unda xuddi "ilmiy Makka"da bo'lgani kabi, nutq ontogenezi bo'yicha mutaxassislar fikr almashish uchun oqib kelishgan. S.N. Zeytlinning Rossiya davlatidagi sa'y-harakatlari tufayli Pedagogika universitetida bolalar nutqining yagona bo'limi bo'lib, unda yigirma yildan beri lingvistik ongning ontogenez muammolariga bag'ishlangan seminar ishlamoqda. Seminar doirasida nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari, majlislar, konferensiyalar va simpoziumlarning oldingi himoyalari, ko'plab ilmiy maqolalar to'plamlari, monografiyalar, darsliklar nashr etilmoqda. Tolerantlik muhiti va bu ilmiy yig'ilishlarda doimo hukmron bo'lgan turli nuqtai nazarlarga qiziqish, ularning muallifi yo'nalishlar kafedrada turli olimlarning yutuqlarini mustahkamlash imkonini berdi. Tilshunoslik va boshqa fanlarning yo'nalishlari. Sankt-

²Makaev E. A., Kubryakova E. S. Morfonologiya va uning birliklari holati to'g'risida tavsiflar // Tilning grammatik tuzilishining turli darajadagi birliklari va ularning o'zaro ta'siri. - M., 1969 yil. b-132.

Peterburg bolalar nutqi tilshunosligi maktabi o'z rivojlanishida antropotsentriзм va birinchi navbatda, psixolingvistikaning foydali ta'sirini boshdan kechirdi.³ Bolalar nutqining morfonologiyasi: asosiy xususiyatlari "Morfonologiya" atamasi tilshunoslikning morfemalarning fonemik tarkibini va shunga o'xshash kombinatsiyalarni o'rganadigan maxsus bo'limiga ishora qiladi. Morfonologik hodisalar fonologikdan farqli o'laroq, umuminsoniy xususiyatga ega emas va o'ziga xos morfemalar bilan bog'langan. Shunday qilib, masalan, so'z oxirida jarangli undoshning fonologik hayratlantirilishi yakuniy tabiatdan qat'i nazar sodir bo'ladi. Keyinchalik paydo bo'ladigan til hodisalarining maxsus toifasini aniqlash morfonologik deb ataladi, biz 19-asr olimlari asarlarida topamiz (Boduen de Kurtene 1963; Krushevskiy 1998); morfonologiyaning alohida fan sifatida asoslanishi, shuningdek, "morfonologiya" atamasining o'zi 1920 - 1930 yillarda N. S. Trubetskoy tomonidan taklif qilingan (Trubetskoy 1967, 1987). Hozirgi vaqtda morfonologiya tilshunoslik fani sifatida juda keng asarlar bilan ifodalanadi; ammo, savol morfonologiya alohida to'laqonli tilshunoslikmi? Fanning darajasini fonologiya va morfologiya bilan bir qatorda, tilshunoslar orasida umumiy qabul qilingan javobni topa olmadi (batafsil ma'lumot uchun Bondarevich 2010 ga qarang). Bolalar nutqining morfonologiyasi hali psixolingvistik adabiyotda maxsus tadqiqot ob'ekti bo'lmagan. Biroq, tilshunoslikning boshqa sohalarida tez-tez sodir bo'lgani kabi (Makaev, Kubryakova 1969), hodisalar Bolalar tomonidan fonologiya yoki morfologiya rivojlanishini o'rganishga bag'ishlangan ko'plab asarlarda morfonologik xususiyat muqarrar ravishda ko'rib chiqiladi (shu jumladan so'z yasalishi va shakl yasalishi). Masalan, S. N. Zaytlin bolalarning shakllanishi haqida shunday yozadi: "Bolalik" nutqiy faoliyat shakli ko'pincha ularning yo'qligi bilan asl nusxadan farq qiladi. Farqlarni belgilashning qo'shimcha vositalari: stressning siljishi, kengaytmalarning mavjudligi, qo'shimchalar almashinuvi, undosh almashish; unililarning ravonligi" [Tseitlin 2009: 174] Ushbu qo'shimcha vositalar, qo'shimcha almashishlar bundan mustasno.

Bolalar nutqi uchun qayd etilgan ahamiyati munosabati bilan farqlarni belgilash vositalaridan yuqorida, shuningdek, bir qator umumiy bilan bog'liq morfonologiya hodisalarini fonologik va morfologik hodisalardan ajratib turadigan xususiyatlari, asoslari mavjud. O'zbek tilining morfonologiyasini maxsus o'rganishga ishonish uning bolalar nutqida namoyon bo'lishi alohida qiziqish uyg'otishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadovich H. H., Amrullojeva S. D. XX ASR QISSACHILIGI TARAQQIYOTIDA FOLKLORNING LATIFA JANRI TA'SIRI // PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 302-304.
2. Ahmadovich H. H. Expression of Folklorisms in the Works of Ghafur Ghulam // European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). – 2022. – T. 14. – C. 101-105.

³ Melchuk I. A. Tushunchalar va atamalar tizimining bir qismini ishlab chiqish tajribasi morfologiya uchun // Semiotika va informatika, jild. 5. - Moskva., 1975 yil. b-48-56.

3. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA O 'ZBEK QISSALARI TAHLILINING INNOVATSION USULLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 350-352.
4. Ahmadovich H. H. et al. O 'RXUN-YENISEY BITIKLARIDA TALIM-TARBIYA TO 'G 'RISIDAGI FIKRLARNING YORITILISHI VA ULARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 349-350.
5. Ahmadovich H. H. et al. IJODIY TOPSHIRIQLAR O 'QUV MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 293-294.
6. Ahmadovich H. H. et al. BOSHLANG 'ICH TA'LIMDA O 'ZLASHTIRISH JARAYONINING PSIXO-DIDAKTIK ASOSLARI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 332-334.
7. Ahmadovich H. H. et al. O 'QUVCHILARNING BILUV FAOLLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN DARSDAN TASHQARI ISHLAR VA ULARNI TASHKIL ETISH METODIKASI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 343-345.
8. Ahtamovich H. H., Shixnazarovna J. A. O 'QUVCHILAR O 'ZLASHTIRISH DARAJALARINI TASHHISLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 306-309.
9. Ahmadovich H. H., Aminovna A. S. BOSHLANG 'ICH SINF O 'QISH DARSLARIDA DIDAKTIK O 'YIN VA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 100-102.
10. Ahmadovich H. H., Amrulloevna S. D. RUNN BITIKLARI AXLOQ VA VATANPARVARLIKNING YUKSAK NAMUNASI SIFATIDA //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 248-250.
11. Ahmadovich K. H., Bahridinovna S. G. Development and practical application of acmeological technologies of student assessment diagnose //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – T. 11. – №. 6. – C. 141-145.
12. Ahmadovich K. H., Zokirovna Z. A. G. THE PROBLEM OF HUMAN EDUCATION AND MORALITY IN FOLKLORE //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – T. 25. – C. 133-137.
13. Ahmadovich K. H., Nodirkulovna A. I. Theory of Fairy Tales in Primary Grades, The Nature of the Fairy Tale Genre //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 7. – C. 130-133. Хайтов Х. Адабиётда кулгидан фойдаланиш анъанасининг асослари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/5. – С. 49-52.
14. Хайитов Х. А. ЛЎЛИ НОМИ БИЛАН БОҒЛИК ЛАТИФАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //Интернаука. – 2021. – №. 17-4. – С. 51-52.
15. Hayitov H. A. QUSHLARGA IBRAT-HAZRATI XIZR! //Интернаука. – 2020. – №. 12-3. – С. 72-73.
16. Khoja o'g'li T., Ahmadovich K. H. Advanced Characteristics of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – T. 3. – №. 9. – C. 1-4.

17. Khaitov H., Amonova S. ЎЗБЕК ҲИКОЯ ВА ҚИССАЛАРИДА КУЛГИ МАДАНИЯТИНИНГ ИЛДИЗЛАРИ //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 140-144.

18. Ahtamovich H. H., Shixnazarovna J. A. О ‘QUVCHILAR О ‘ZLASHTIRISH DARAJALARINI TASHHISLASH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 306-309.

19. Akhmadovich X. X. et al. ENG QADIMGI MA'RIFIY YODGORLIKLARNI O 'RGANISHNING AHAMIYATI //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 281-285.

20. Ҳайитов Х. А. ҒАФУР ҒУЛҶОМНИНГ ХАЛҚ ЛАТИФАЛАРИДАН ФҶЙДАЛАНИШ МАҲОРАТИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 679-687.

21. H H Akhmadovich Khoja nasriddin afandi as people's hero . AKADEMICIA : AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11(2).1562.

22.3.T. Khoja o'g'li, K H Ahmadovich Advanced Characteristiks of the Tradition of Using Uzbek Folk Humor Art in Written Literature. Amerikan Journal of Social and Humanitarian Research 3 (9).1-4.

23.4.K K Akhmadovich, NS Ubaydullayevna THE PRACTICAL SIGNIFICANCE OF EDUCATIONAL INTEGRATIONS IN THE FORMATION OF INDEPENDENT WORK IN PRIMARY GRADES. Conferencea, 66-75..

24.5.K K Akhmadovich, O B Togmurodovich NEW STAGES AND PRACTICAL CONDITIONS FOR CREATING NATIONAL TEXTBOOKS AND ALPHABET BOOKS. Conferencea, 54-58.

25.6.K K Akhmadovich, SG Badriddinnovna THE CONCERT OF READING, SPECIAL FEATURES OF CHILDREN'S READING E Conferencea, 28-33.

26.7.KK Akhmadovich, N O Alisherovna THE AESTHETIC VALUE OF LINGUISTIC FLORIONYMS IN WORKS OF ART IN AROUSING LAUGHTER 59-63.

27.8.K K Akhmadovich, O B Togmurodovich THE ISSUE OF THE CONTENT OF EDUCATION IN THE HISTORY OF THE PEOPLES OF THE EAST Conferencea, 95-101.